

August Hermani kirjad Kusta Mannermaale vaimse vastupanu näitena (1946–1949)

Anu Raudsepp*

Stalinismiajal olid kirjad eraisikute ainus võimalik suhtluskanal, mille kaudu Läänes elanud lähedastega sidet hoida. Ühtlasi olid kirjad tähtsad infovahendajad Eestis elanud sugulaste ja sõprade vahel. Töö ja arvukate ühiskondlike kohustuste tõttu nappis inimestel vaba aega, et kodust kaugemal elavaid sõpru ja sugulasi külastada või lihtsalt puhkama sõita. Vaimuinimesed, sealhulgas kooliõpetajad, vajasis aga suhtlemist mõttekaaslastega. Nii aitavad aastatel 1946–1951 Valga I Keskkoolis füüsikaõpetajana töötanud August Hermani kirjad tollasele Tartu VI Keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajale Kusta Mannermaale¹ paremini mõista kooliõpetaja vaimset vastupanu stalinismiaegses äärmusliku ideoloogilise surutise õhkkonnas.

Hermani Mannermaale saadetud kirju on kokku säilinud kaheksa. Neist esimene (26.10.1946) on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis,² kuhu Mannermaa selle 21. mail 1956. aastal ise annetas. Nimelt oli ta palunud Hermanil Mulgimaa lauliku Hendrik Adamsoni (1891–1946) surma järel luuletaja kodukandi inimestelt tema kohta mälestusi koguda. Mannermaa lisas kirjale omapoolse selgituse.

Ülejäänud seitse kirja on käesoleva artikli autori erakogus, millest avaldatakse viis.³ Nende kirjade põhiküsimuse, Valga 1. Keskkoolis toimunud hariduselu sovetiseerimise tausta aitavad avada Rahvusarhiivi allikad, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu koosolekute protokollid ajavahemikust 1946–1949 ja sama kooli EK(b)P parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollid aastatest 1947–1949. Kirjade adressaadi, Kusta Mannermaa kirjad August Hermanile pole säilinud ja me ei tea, mida ta võis sõbrale Tartu koolielust kirjutada. Küll on säilinud tema päevik aastatest 1943–1959 (kokku 301 lk), milles ta jäädvustas detailselt tollaseid poliitilisi ja kultuurilisi sündmusi ning avaldas muret ja valu Eesti saatuse pärast. Me võime vaid aimata, millest ta soovinuks sõbrale kirjutada, kuid mõistagi polnud see toonastes oludes võimalik – see olnuks liiga ohtlik. August Hermani kirjades märgitud õpetajate isikuandmed on saadud Eesti kooli biograafilisest leksikonist (1998).⁴

Kooliõpetajate Kusta Mannermaa (1888–1959) ja August Hermani (1891–1951) sõprus algas ilmselt juba tsariajal Sangaste kihelkonnakoolis õppides ning kestis läbi elu. Mõlemad mehed jäid üksikuks, pühendudes koolielule. Kusta Mannermaa töötas pärast Tartu Õpetajate Seminari lõpetamist 1907. aastal kuni mobiliseerimiseni Esimesse maailmasõtta Sangaste

* Anu Raudsepp (1962), PhD, Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, ajaloo didaktika kaasprofessor; Eesti Kirjandusmuuseum, erakorraline vanemteadur, anu.raudsepp@ut.ee

¹ Vt Kusta Mannermaa (kuni 1940 Martinson) kohta: A. Raudsepp. Kooliõpetaja Gustav Martinsoni (1888–1959) rahvuslik-kultuuriliste vaadete mõjutegurid Esimeses maailmasõjas. – Ajalooline Ajakiri 2018, nr 1, lk 3–25.

² EKM EKLA, f 169, m 14:4. A. Herman, kiri K. Mannermaa'le, 26.10.1946, K. Mannermaa selgitus kirja juurde 21.04.1956.

³ Kusta Mannermaa oli Anu Raudsepa emapoolne vanaonu ja tema vaimne pärand asub autori erakogus.

⁴ H. Rannap (koost). Eesti kooli biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

vallas Tagulas vallakooliõpetajana. Hiljem töötas ta eesti keele ja kirjanduse õpetajana Elva Kõrgemas Algkoolis (1920–1923), Tartu Kommertsgümnaasiumis (1923–1930) ja Tartu 1. Algkoolis (1930–1944). Teise maailmasõja järel töötas ta Tartu 6. Keskkoolis eesti keele ja kirjanduse õpetajana (1945–1952) ning Tartu Riiklikus Ülikoolis eesti keele alal õppeülesande täitja (1951–1954) ja õpetajana (1954–1955).

August Herman lõpetas 1915. aastal Tartu Ülikooli füüsika-matemaatikakandidaadi kraadiga ning sai 1923. aastal matemaatika-füüsikaõpetaja kutse. Ta töötas õpetajana Tartu Õpetajate Seminaris ja Tallinna Poeglaste Reaalkoolis, oli aastatel 1926–1934 Otepää Gümnaasiumi direktor ning töötas seejärel õpetajana Põltsamaa (1934–1936) ja Tõrva Keskkoolis (1937–1946). Kui 1946. aasta sügisel vahetati Tõrva Keskkooli juhtkond ootamatult välja⁵, pidi õpilaste silmis legendaarseks õpetajaks tituleeritud Herman⁶ siirduma uuele töökohtale: temast sai Valga I Keskkooli füüsikaõpetaja. Senisest Tõrva Keskkooli direktorist Aleksander Rikkenist sai Valga Industriaaltehnikumi matemaatikaõpetaja ning hiljemalt 1949. aasta sügisest töötas ta matemaatikaõpetajana ka Valga I Keskkoolis.⁷ Teadaolevalt vallandati, vabastati omal soovil või viidi teisele tööle aastail 1946–1950 kokku 4176 õpetajat.⁸

Tartu õpetajad 1953. aastal. Vasakult paremale: Kobatskaja, Mannermaa, Väin. Autori erakogu

Sel poliitiliselt ohtlikul ajal tuli olla väga hoolikas ja tähelepanelik, kuidas oma mõtteid nii suuliselt kui eriti kirjalikult väljendada, sest „valede“ mõtete eest võidi kergesti saada tembeldatud nõukogude korra vaenlaseks ja repressioonide alla sattuda. Kirjade saatmise eeltingimuseks olid ühised vaated. Kusta Mannermaa oli usaldusväärne, Eestile ja eesti kultuurile pühendunud haritlane.

Kuna kirju kontrollisid tsensorid, kasutati enesetsensuuri, et oma sõnu-meid ridade vahele peita. See peegeldub August Hermani kirjadestki. Põhiliselt nimetab ta lakooniliselt Valga 1. Keskkooli õpetajate tegevusega seotud fakte, kuid igas kirjas leidub ka ettevaatlikult väljendatud mure hariduselu üleideoloogiseerimise pärast: „Niisugune elu muudab inimese ükskõikseks „obõvatel’iks““⁹ (5.10.1947); „Peaaegu kõigil osavõtnuil tekkis arvamus, et need ettekanded „ei tasu sõidukulusid““ (11.04.1948); „Loen ka mõnda asja, rohkem matemaatikat

⁵ Kui 23. augustil 1946 toimunud Tõrva Keskkooli õppenõukogu koosolekul olid kooli direktoriks Aleksander Rikken ja õppealajuhatajaks August Herman, siis juhatas järgmist koosolekut 8. septembril juba uus, Vene-maa eestlasest direktor Arnold Tomberg (1909–1996). Vt RA, VAMA.412.1.1, l. 44p–5, Tõrva Keskkooli õppenõukogu protokoll, 23.08.1946; RA, VAMA.412.1.1, l. 47, Tõrva Keskkooli õppenõukogu protokoll, 8.09.1946.

⁶ Tõrva Gümnaasium 90. Tartu, 2007, lk 51.

⁷ RA, VAMA.733.1.5, l. 176, Valga I Keskkooli õppenõukogu protokoll, 14.09.1949.

⁸ Vt lähemalt A. Raudsepp. Ajalooõpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985, *Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensium*, 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 22–23.

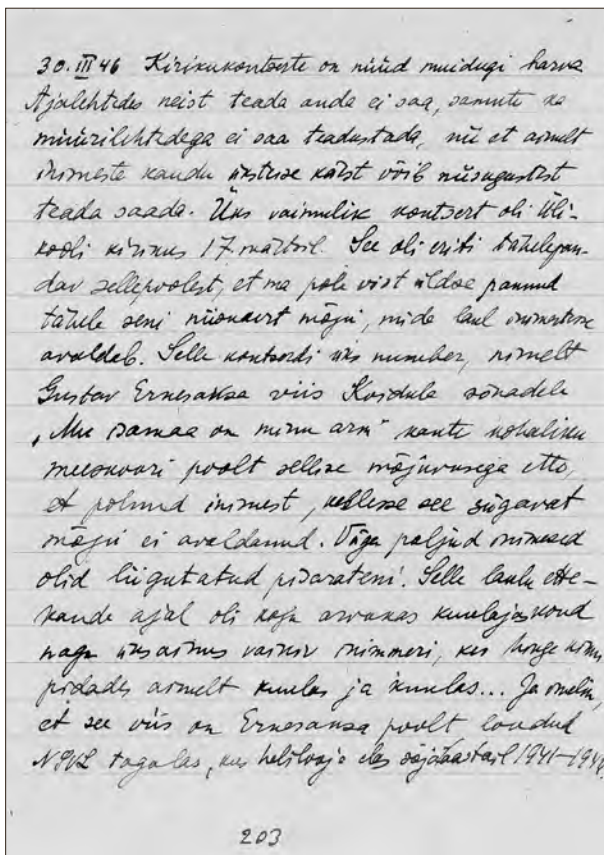
⁹ obõvatel – majaperemees.

enda „hinge rahustamiseks“ kui teadmiste omandamiseks“ (1.10.1948); „Aega ei jää üle: on ilusasti planeeritud“ (26.02.1949).

Kõige ohtlikum oli stalinismi ajal väljendada oma arvamust küüditamiste kohta. August Hermani kirjas sisalduvast lausest, et „ka ei saanud ma sel suvel külastada oma sünnikohta, mis on läinud kolhoosi alla, ja seal elavad uued inimesed“ (8.10.1949) võib aimata, et temagi lähedased küüditati 1949. aasta märtsis. Täpsemalt pole sellest teada.

Haritlaste vaimses vastupanus Nõukogude okupatsioonivõimude poliitilisele survele ja repressioonidele oli oluline jagada ja saada infot. Kusta Mannermaa näitel on teada, et ta pidas aastatel 1946–1949 kirjavahetust isegi Läänes elavate sugulastega. Needki kirjad on säilinud.¹⁰ Veelgi tähtsam oli haritlaste jaoks mitte kaotada lootust parematele aegadele. Tsiteerides Kusta Mannermaa päevikuridu 4. juunist 1946: „Ja küll saab nüüd meie rahvas kannatada. Ja mis eest? Kas meie oleme süüdi, et me eestlased oleme ja sellistena omaette elada tahame ja püsida oma senisel kodumaal. Maailma ja rahvaste saatuse juhtija näeb kõike seda ülekohust ja kindlasti tuleb kord aeg, kus kõik meie rahva kodumaalt vägivaldselt välja kistud liikmed jälle tagasi saavad tulla. Ja vast ei olegi see aeg enam kaugel. Igatahes usk sellesse on kõigil vankumatu. Ja täna kõneles jälle keegi, et kindlasti peavad vene väed meie maalt lahkuma ja me ise siin peremeheks saama. Igal väikerahval, ja pealegi sellel kultuur-tasemel, nagu oleme meie, on täielik õigus oma iseseisvat elu elada.“¹¹

Kusta Mannermaa päeviku väljavõte 30. märtsist 1946. Autori erakogu

¹⁰ Vt lähemalt A. Raudsepp. Erakirjad infoallikana Eesti ja Lääne vahel stalinismist sulani (1946–1959). – Ajalooline Ajakiri 2018, nr 4, lk 255–281.

¹¹ Kusta Mannermaa päevik 1943–1959, lk 211–212.

Esimene August Hermani kiri Kusta Mannermaale 26. oktoobril 1946

A.S.!

Valgas 26.X.46

„Ulita edet, kogda-to budet“.¹² Sain Su kirja juba mõne aja eest kätte ja kirjutasin Tõrva H. Adamsoni asjus, alles eile sain vastuse Sinu poolt esitatud. Vastused on:

1) Pärast seda, kui H. Adamson Kärstna 6 kl algkooli kohalt võttis enese lahti (umbes 1930.a), elas ta kümnekond aastat Tuhalaan¹³ v „Kodu“ talus vabakirjanikuna. Tervis oli tal siis vilets (tiisikus?) ja majanduslik olukord raske. Hiljem, kui tervis paranes ja majanduslik olukord muutus eriti halvaks, asus ta uuesti kooliõpetajaks.

1940-44 a. oli õpetajaks Valgamaal Põdrala v. Lõve 6-kl algkoolis; 1944. a. – veebr. 1945.a. Viljandimaal Kärstna 7-kl. koolis õpetajaks. Peale oma loomingu oli ta õpetajaametis. Muud ametid tal ei olnud.

2) Ümbruskonna inimestesse oli ta suhtumine väga sõbralik. Tema väike korter „Kodu“ talus oli väga paljudele ümbruskonna inimestele oluliseks kokkukäimiskohaks, kus vesteldi, räägiti anekdoote, mängiti kaarte ja mõnikord joodi ka viina. Poliitilised ja tõsisemad küsimused olid kõneaineks võrdlemisi harva.

3) Ligem ümbrus hindas teda „Mulgimaa poeedina“, huvitava, omapärase inimesena, suure naljasõbrana ning üldse lõbusa ja häätahtliku inimesena. Ka lasti temal väga tihti kirjutada igasuguseid palvekirju.

4)¹⁴ Tervis oli tal üldiselt viletsavõitu, juba umbes 1930. a. alates põdes kopsuhaigust (tiisikus?), mis hiljem siiski teataval määral paranes. Kehalist tööd ei teinud ta kõigevähematki.

5) Viimselt haigestus ta 1945 a. veebruaris, mil jäi voodisse. Arstid konstateerisid kopsuhaigust, kuid ta ise arvas, et on ka maksahaigus. 1945. a. suvel oli tal tervis natuke parem ja vahetevahel ta jalutas ka väljas, kuid kaebas, et jõud järjest nõrgeneb. Sügisel haigestus uuesti raskesti ning jäi voodisse kuni suri. Surma põhjuseks oli kopsuhaigus ja arvatavasti ka maksahaigus.

6) Haiguse ajal hoolitseti tema eest hästi, niivõrd kui olud lubasid. Põetajaks oli tema vaba-abielunaine Aliide Rillo.

7) Ta suri 7. märtsil 1946.a.

8) Maeti Helme kalmistule 14. III. 46.

9) Matmise korraldajaks oli Aliide Rillo ja selles aitasid kaasa ka ümbruskonna inimesed.

10) Viimsest ärasaatmisest kodus oli võtnud osa umbes 60 inimest, surnuaial muldasängitamise eest umbes 100 in.

11) Järelehüüdeid olid öelnud:

ENSV Kirjanike Liidu esindaja, Kärstna Mittetäieliku Keskkooli dir. Laansoo, Tartu II Keskkooli dir. A. Amandus¹⁵ (kes H. Adamsoni endine kauaaegne pruut), end. taluomanik Sepp. ja teised – lühemalt. Vaimuliku talituse pidas praost J. Uustal.¹⁶

Järelehüüdeis oli rõhutatud H. Adamsoni tähtsust luuletajana ning erakordselt häätahtliku ja sõbraliku inimesena.

12) Käsikirju jäi tal maha kaunis palju; need on praegu Tuhalaane v. „Kodu“ talus elava Aliide Rillo ja Riin Adamsoni valduses.

13) H. Adamsonilt on ilmunud järgmised luuletuskogud:

¹² „Tigu sõidab, kunagi jõuab“ (tõlge vene keelest), tähendab mitte kiirustamist.

¹³ Tuhalaane

¹⁴ Originaalis on taas 3), aga Mannermaa on hariliku pliiatsiga parandanud kuni 8-ni (9.)

¹⁵ Alide Adamson oli Tartu 2. Keskkooli direktor.

¹⁶ Johannes Uustal (1880–1954) oli 1915–1948 Helme koguduse õpetaja, 1939–1948 Viljandi praost.

Mulgimaa 1919, Inimen, Tõus ja mõõn, Kolletuspäev, Mälestuste maja, Linnulaul.

Proosakogud: Roheline sisalik, Kuldblond neitsi, Kuldsel elukoidikul.

Ilmunud on ka üks proosateos esperanto keeles, pealkirjaks oli vist „Auli“.

14) H.A. on sündinud ja lapsepõlve veetnud Tuhalaane (end. Kärstna) vallas. Hariduse on saanud Kärstna Ministeeriumikoolis ja Tartu Õpetajate Seminaris. Isa: Hans Adamson, elukutselt rätsep, ema: Riin Adamson, end. „Patsi“ talu peretütar, elab alles praegu Tuhalaane v. „Kodu“ talus.

See on – kõik kokkuvõtte – minule saadetud kirjadest.

Kui aega juhtub olema, kirjuta ka minule. Sinul on kirjutamisega lihtsam – kirjutad ja tõlgid¹⁷ tihti. Olen kui pigi peal kinni, ei ole veel saanud kinno ega teatrisse.

Sind ja Su peret tervitades

August.

Kusta Mannermaa kaaskiri 21. mail 1956 August Hermani kirjale

Hindan väga Hendrik Adamsoni luuletusi. Tema surma järel palusin oma sõpra keskkooli direktorit August Hermanit, kes õige mitu aastat oli Tõrva keskkoolis õppealajuhataja, nii siis Adamsoni elukoha läheduses, et ta katsuks kõik üles kirjutada, mis ta Adamsoni elust ümbruskonna inimestelt teada saab. Nendes ülestähendustes on mõndagi huvitavat.

21.V 1956

Tallinna t. 63-4

K. Mannermaa

Teine August Hermani kiri Kusta Mannermaale 5. oktoobril 1947

Armas sõber!

Sain Su kirja mõni päev tagasi. Püüan olla korralikum, vastan enam-vähem õigeaegselt.

Oli väga huvitav mõndagi Tartu elust teada saada.

Mina suurt katset siit äraminekuks sel aastal ei teinud: kohalik koolivalitsus ei luba kedagi ära minna, kui ta ei muretse endale neile vastuvõetava asemiku. Võtan teisel aastal selle küsimuse aegsamalt üles. Praegu on nagu „sunnisamaisus“, kus iga kord ei saa oma kohta vahetada. Kui aega saad, kirjuta veel rohkem Tartu elust. Kas endine koolinõunik A. Kurvits¹⁸ on veel Tartus ametis? Mis teeb mister Soll¹⁹ ja teised kirjandushuvilised? Kas K. Rauda²⁰ külastad?

Meie elu Valgas on palju rohkem normeeritud kui seal. Igal nädalal on meil (teisipäeviti) poliithariduse ja kvalifikatsiooni tõstmise koosolekud vastavate referaatidega kindlas järjekorras, ka veel mõned muud koosolekud.

¹⁷ Kusta Mannermaa eestindas koolitöö kõrval prantsuskeelset kirjandust. Ta on tõlkinud näiteks Guy de Maupassanti, Honoré de Balzaci, Roman Rollandi, George Sandi, Alphonse Daudet' töid, kokku üle 20 tõlke.

¹⁸ Aleksander Kurvits (1885–1970) lõpetas 1905 Tartu Õpetajate Seminari ja 1928 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna. Ta töötas 1945–1954 Tartu Muusikakoolis, Tartu Õpetajate Seminaris (alates 1947 Instituut) vene keele õpetajana.

¹⁹ Johannes Soll (1886–1981) õppis aastatel 1903–1905 Tartu Õpetajate Seminaris, omandas 1908. aastal Riias õpetajakutse. Ta töötas aastatel 1944–1952 Tartu 3. mittetäielikus keskkoolis koduloo ja eesti keele õpetajana.

²⁰ Kustas (Kusta) Raud (1887–1954) õppis aastatel 1904–1908 Tartu Õpetajate Seminaris. Ta töötas aastatel 1945–1948 Tartu 5. Keskkoolis eesti keele õpetajana.

Koolis on mul igal tööpäeval tunnid, praegu 38 tundi nädalas.

Tööd on palju, endaarendamiseks jääb õige vähe aega üle.

Mineval aastal olid mul laupäevad vabad, sain maalegi sõita. Sel aastal on laupäeval ka 5 tundi ja rongi ärasõidu ajaks ei jõua jaama.

Niisugune elu muudab inimese ükskõikseks „obõvatel’iks.“

August

5.X. 47

Kirja ajalooline kontekst Valga 1. Keskkooli dokumentides

Stalinismiajal koolides teostatav poliitiline kasvatustöö olenes eelkõige koolide kommunistide arvukusest ja innukusest. Koolides jõuti EK(b)P algorganisatsioonide loomiseni sel perioodil harva,²¹ ühena esimestest rajati see viieliikmelisena 16. aprillil 1947. aastal Valga 1. Keskkoolis.²² 1946/47. õppeaastal toimusid poliitringi õppused kaks korda kuus, aga need jäid puudulikuks. Kaheldi, kas õpetajad suudavad hoolimata parteiajaloo kursuse läbimisest õpitu kohta rahuldavaid vastuseid anda.²³

Poliitringi tööle omistati väga suurt ideoloogilist tähtsust: „Ideoloogia ei kasva nii ruttu kui majandus ja seepärast tuleb meie inimesi ideoloogiliselt kasvatada väsimatult. Tuleb kasvatada nii, et meie inimesed kõikjal kaitseksid oma rahva ja riigi au. Meil esineb juhuseid, kus inimesed pahatahtlikult püüavad õõnestada meie riiki. Meil tuleb nende inimestega võidelda. Parimaks võitlusvahendiks on teadmised ja seepärast tuleb meil korraldada töö poliitringides nii, et see oleks meil tulutoov ja annaks rohkesti uusi ja häid teadmisi, millega saaksime purustavaid hoope anda kapitalismi jäänuste likvideerimiseks.“²⁴

Kooli õppenõukogus öeldi, et 1947/48. õppeaastal tullakse poliitilis-metoodiliseks enesearendamiseks kokku igal nädalal, töötades läbi psühholoogia, J. V. Stalini eluloo ja leninismi küsimusi.²⁵ 30. septembril 1947 pidas õppenõukogul ettekande Stalini eluloo 1. peatükist õpetaja ja parteialorganisatsiooni liige Vladimir Potsepp, „esitades tegurid, miks iga nõukogude kodanik soovib tutvuda J. Stalini elulooga ja miks see vajalik on“.²⁶

Kusta Mannermaa päevik Tartu koolielust

30. august 1947

Huvitav, et usu- ja kirikuvastast tegevust jälle kõvasti elustatakse, või vähemalt püütakse elustada. Nii oli Tartus ülelinnaline õpetajate nõupidamine, kus seda oma sõnavõttudes esile tõstsid Haridusosakonna juhataja ja partei sekretär. Muuseas ei saa need oma vene-pärasustest lahti hääldamises, nii hääldavad nad ideoloogiline, kongress, palitharidus jne. Võõrastav tundub, et partei sekretär juhatase laua taga kogu koosoleku aja vahetpidamatult suitsetab. Vene keele tähtsust rõhutades ütleb Haridusosakonna juhataja, et see peab olema teine emakeel; kõrvalistuv kolleeg sosistas, et küllap tehakse see pea esimeseks emakeeleks. Elame, näeme. Aastaid läheb ja läheb, kuid lootused ei kao, nad on visad. Ja ehk visadus viib kord ka sihile.

²¹ A. Raudsepp. Ajalooõpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985, lk 26.

²² RA, ERAF.254.1.3328, l. 1, Valga 1. Keskkooli parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll, 16.04.1947.

²³ RA, ERAF.254.1.3328, l. 11–11p, Valga 1. Keskkooli parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll, 17.06.1947.

²⁴ RA, ERAF.254.1.3328, l. 13, Valga 1. Keskkooli parteialorganisatsiooni lahtise koosoleku protokoll 1947. (dateerimata).

²⁵ RA, VAMA.733.1.4, l. 40p, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu protokoll, 16.09.1947.

²⁶ RA, VAMA.733.1.4, l. 44p, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu protokoll, 30.09.1947.

Kolmas August Hermani kiri Kusta Mannermaale 11. aprillil 1948

Kulla sõber!

Valgas, 11.IV.48

„See kord“ jäi Tartu reis teostamata nagu O. Lutsul Saaremaale.²⁷ Olin 21.-23. märtsil maal, 24. ja 25. oli õpetajate maakondlik seminar. Seal anti teada, et tuleb enda täiendamiseks sõita matemaatikul ja füüsikul pealinna.

Sõitsime kõik kolm Valga matemaikut reedel õhtuse rongiga Tallinna, et veeta üks ilus päev seal maiste murede s.o. sisseostude tähe all, olgugi, et kõik sisseostud jäid see kord teostamata. Olid kavatsused osta riideid, kalosse, isegi mootorratta taolist riistapuud. Tartust olid sõitnud Erglis, Suits, Anso, Prants, aga puudusid tuusad, nagu K. Maasik²⁸ j.n.e.

Päevakorras olid prof. Humala²⁹ ettekanne matemaatika ajaloost, Emmo³⁰ – poliitilisest momendist füüsika õpetamisel, Vihman³¹ – irratsionaalarvude käsitlemisest IX klassis, A. Mitt³² – aatomi tuuma ehitus aastal 1935.

Peaaegu kõigil osavõtnuil tekkis arvamus, et need ettekanded „ei tasu sõidukulusid“. Aga sai olla pealinnas, rääkida mitme linna õpetajatega. Tallinna enda inimesi oli väga vähe, vist kaks-kolm õpetajat, teised olid kõik ametiisikud, lektorid Õpetajate täiendamise instituudist j.n.e.

Minule „anti“ paariks nädalaks veel tööd juurde Industriaaltehnikumi haigestunud Rikkeni³³ matemaatika tundidest 12 tundi.

Kui mahti saad, võta vaevaks mõni rida kirjutada Tartu uudiseid, muidugi ka kooli ja õpetajate elust. Ühes „Nõukogude Õpetajas“ oli, et Tartus on eeskujulikult korraldatud õpetajate poliithariduse ja metoodilise enesetäiendamise küsimused. Nagu näha, olete eesrindlikud õpetajad.

Kirjuta, kuidas on Teil korraldatud poliithariduse küsimused. Kas Teil on ka tunniplaanis ja tegelikkuses n.n. klassijuhatajatund?

Sind ja Su peret tervitades

August.

Kirja ajalooline kontekst Valga 1. Keskkooli dokumentides

Valga 1. Keskkooli allikad näitavad, et seal kontrolliti õpetajate „poliitharidust ja enesetäiendamist“ väga hoolikalt. Seejuures rõhutati õpetajate ideoloogilise kasvatamise intensiivistamise vajalikkust, kuna paljud neist olid õpilaste poliitilisel kasvatamisel passiivsed. Näiteks tõi Valgamaa RSN Täitevkomitee haridusosakonna juhataja Tšeresneva 24. veebruaril 1948 toimunud kooli õppenõukogu koosolekul kooli inspekteerimise puudustena välja, et õpe-

²⁷ Üks Oskar Lutsuga seotud lugusid kõneleb sellest, et ta soovinud kord Saaremaale sõita, aga kuna tal ei õnnestunud teel sinna vahepeatuses öömaja leida, siis pöördus ta tagasi.

²⁸ Karl Maasik (1889–1957) lõpetas 1916. aastal Tartu Ülikooli matemaatika-füüsika ja kosmograafiaõpetaja kutsega. Ta töötas aastatel 1940–1950 Tartu 1. Keskkooli direktorina.

²⁹ Arnold Humal (1908–1987) lõpetas 1929. aastal Tartu Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna. Ta töötas aastatel 1944–1953 Tallinna Polütehnilise Instituudi matemaatika ja teoreetilise mehaanika kateedri juhatajana ja professorina.

³⁰ Aleksander Emmo (1905–1987) lõpetas 1934. aastal Tartu Ülikooli matemaatika erialal. Ta oli aastatel 1946–1952 Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (VÕTI) füüsikakabineti juhataja, koostas õpikuid.

³¹ Arnold Vihman (1899–1975) lõpetas 1930. aastal Tartu Ülikooli matemaatika erialal. Ta oli aastatel 1947–1973 Tallinna Õpetajate Instituudi ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi matemaatika-füüsika kateedri õppejõud.

³² Anatoli Mitt (1909–1980) lõpetas 1932. aastal Tartu Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna. Ta töötas aastatel 1945–1960 Tartu Riikliku Ülikooli üld- ja eksperimentaalse füüsika kateedri juhatajana.

³³ Aleksander Rikken, endine Tõrva Keskkooli direktor.

tajate ideeline ja poliitiline kasvatustöö on madal, poliitilisi teadmisi ei kasutata tundides praktiliselt, vähe pööratakse tähelepanu näitlikule agitatsioonile, ringide tööd ei kontrollita küllaldaselt, poliitringi töö pole intensiivne jm.³⁴ Samal koosolekul arvas direktor Henn Sirk klassijuhataja töö olulisusest kõneldes, et klassijuhatajatunde võiks olla isegi rohkem kui üks tund nädalas.³⁵

Kooli parteialgorganisatsiooni koosolekul 9. aprillil 1948 kritiseeris kommunist Vladimir Potsepp kooli poliitringi tööd: „Ettekanded poliitringis on halvasti ettevalmistatud ja kuulajaskond suhtub neisse passiivselt. Samuti ei praktiseerita läbivõetava aine konspekteerimist. Tagajärg on nüüd see, et poliitringis õpitud seltsimees Stalini elulugu tuleb nüüd kõigil uuesti iseseisvalt õppida, sest poliitringis ei suudetud teadmisi omandada. Ideoloogilist tööd Valga I Keskkooli poliitringis tuleb lugeda mitterahuldavaks.“³⁶

Kusta Mannermaa päevik Tartu koolielust

10. jaanuar 1948

Tartus peeti 5. ja 6. jaan. nn. õpetajate päevi. Huvitav, et kaks referaati poliitilistel teemadel ära jäi ja õpetajad viitsid oodates mitu tundi. Üldse ongi sellistel päevadel rohkem poliitikat, kuna pedagoogilisi küsimusi arutatakse palju vähem. Maakonna õpetajaile oli kõneldud kõvasti ka kolhoosierimisest, mis näib nüüd meilgi aktuaalseks muutuvat.

Neljas August Hermani kiri Kusta Mannermaale 1. oktoobril 1948

Kulla sõber!

Valgas, 1.X.48.

Püüan olla seekord korralikum kui harilikult. Olen samuti „kahe koha pidaja“³⁷ ja ametis hommikul ja õhtul. Suvel sain augusti algul ainult kaks nädalat puhkust. Muidu olin juulikuus „kõrgel kohal“ kooli kantseleis, olid mõned sekeldused remontide asjus, siis tulid sõjaväelased umbes 10 päevaks koolimajja, aga eelmäng kestis palju kauem. Olin maal venna pool need vabad päevad. Edasi tuli sõita Tallinna 18-20 aug. haridustegelaste päevale, kus sai hoolega kuulatud, siis tulid sisseastumiseksamid koolis, sellele järgnesid „enda täiendamise“ eksamid nõukogude psühholoogias ja Stalini eluloo ning teoste esimeses köites, kolmepäevased seminarid. Oli küll kavatsus sõita Kaukaasiasse, ei saanud seda teostada – ei „põlenud välja“ see ettevõtte osavõtjate puudumise tõttu, ka oleks ta sattunud juulikuusse, millal olin „kinni kohal“. Kui aega saad, kirjuta Tartu uudiseid. Oleks hea, kui kirjutad sellest, kuidas on seal õpetajate poliitharidustöö korraldatud. Kas Teil on ka klassijuhatajatund sisse viidud?

Meil on peale selle veel reedeti enne tundide algust nädala poliitülevaade igas klassis eraldi ja kuulub klassijuhataja funktsioonide hulka. Loen ka mõnda asja, rohkem matemaatikat enda „hinge rahustamiseks“ kui teadmiste omandamiseks.

Möödunud pühapäeval süttis teater „Säde“ ja teatri osa põles maha – olid küll kohal tule-tõrjujad Eesti ja Läti Valgast, Tõrvast, Võrust, Tartust, Antslast, Volmarist. Nüüd ei ole meil enam korralikku saali ja ei saa vist enam olla teatrietendusi. Kahju, kuid „juriidiliselt pole midägi tetta.“

Sind ja Su peret³⁸ tervitades
August.

³⁴ RA, VAMA.733.1.4, l. 80p–81, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu protokoll, 24.02.1948.

³⁵ RA, VAMA.733.1.4, l. 84p, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu protokoll, 24.02.1948.

³⁶ RA, ERAF.244.1.3329, l. 12p, Valga 1. Keskkooli EK(b)P algorganisatsiooni koosoleku protokoll, 9.04.1948.

³⁷ Tõenäoliselt töötas August Herman sel ajal kahes koolis: Valga 1. Keskkoolis ja Valga Industriaaltehnikumis. Kusta Mannermaa oli koolitöö kõrval ka tõlkija.

³⁸ Kusta Mannermaa pere oli tema õe Linda Veemehe perekond.

Kirja ajalooline kontekst Valga I Keskkooli dokumentides

August Herman määrati 1948/49. õppeaastal Valga I Keskkooli IXa klassi juhatajaks ja ta andis Valga 1. Keskkoolis 21 füüsikatundi.³⁹ Töenäoliselt töötas ta ka Valga Industriaalkoolis füüsikaõpetajana ehk „kahe koha peal“.

Valga 1. Keskkooli poliitharidustöös oli 1948. aastal kesksel kohal ÜLKNÜ 30. juubeli (29. oktoobril) ettevalmistused: 6. oktoobril ÜLKNÜ programmi ja põhikirjaga tutvumine, 8. oktoobril kultuurhommik „ÜK(b)P – komsomoli organiseerija ja juht“, 14. oktoobril kirjanduse- ja draamaringi töökoosolek teemal „Kommunistlike noorte organisatsioon ilukirjanduses“, laulutundides „Maailma demokraatlike noorte hümn“ ja teiste kommunistlike noorte laulude õppimine, päevakohase seinalehe „Sõnarelv“ väljaandmine hiljemalt 26. oktoobriks, kooli dekoreerimine päevakohaste loosungite ja juhtide portreedega, raamatukogus ÜLKNÜ ajalugu ja võitlust kajastava kirjanduse näituse korraldamine, näituse „30 aastat kuulsusrikast kommunistlike noorte organisatsiooni“ korraldamine, sõprusõhtu organiseerimine Valga 2. Keskkooliga (venekeelne), Kuigatsis loodavale ÜLKNÜ 30. aastapäeva nimelisele kolhoosile saja raamatu saatmine, 27. oktoobril piduliku koosoleku korraldamine.⁴⁰

Kooli reedehommikustel poliitharidusinformatsiooni veerandtundides pidid esinema ettekannetega abiturientid. Klassijuhatajaid kohustati viibima ning hiljem puudused ja positiivsed jooned sellekohasesse vihikusse märkima.⁴¹

Kusta Mannermaa päevik Tartu koolielust

1. september 1948

Enne koolitöö algust peeti igal pool õpetajate päevi. Tartus oli kahepäevane konverents. Möödusid muidugi šablooni järgi. Presiidiumis istuvad kõrgel poodiumil kõik Tartu koolide direktorid nagu mõned ebajumalad. Misjaoks küll harilikkude koosolekute jaoks säärane tseremoonia. Huvitav, et kommunistlik noorte ja pioneeride tööst kõnele partei poolt saadetud mees, kes isegi paberilt luges nii saamatult, et paljud laused olid täiesti selgusetu, kõnelemata keelevigadest. Tähelepanev on, et juba kahel konverentsil pole väljakuulutatud teemal „Rahvusvahel. ülevaate“ referent Ark. Uibo⁴² kohale ilmunud ja nii on jäänud referaat ära, muidugi koosolijate heameeleks.

Piinlik oli õpetajatel ja eestlastel, et läbirääkimistel üks vanem õpet. Karin suure paatosega arvamust avaldas, et vene keelt võivat õieti ainult venelane õpetada. Muulane, eriti eestlane ärgu selle keele külge puudutagu, tuues tsitaadina kinnituseks kuulsa venestaja Šatalovi sõnu.

Maakondades on kõvasti õpetajate ümberpaigutamisi ja lahtilaskmisi ette võetud. Eriti ka Tartumaal, kus on haridusosakonna juhatajaks Venemaalt tulnud eestlane Kask. Näit. on Puhja Mittetäiel. Keskkoolis vist kõik õpetajad vallandatud, üks sellepärast, et kirikus koori juhatanud ja leerilastega midagi tegemist teinud. Kõigest sellest on siis käskkirjaga veel kõigile koolidele teada antud. Ametisse pannakse noori keskkooli lõpetanud, ilma mingi praktikata. Valgamaal oli nagu ajalehest näha, selliseid tänavu ametisse määratud 30 ümber. Ja siis kaevatakse veel kehvade töötulemuste üle.

³⁹ RA, VAMA.733.1.5, l. 5, 8p, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu koosoleku protokoll [dateerimata, 1948].

⁴⁰ RA, VAMA.733.1.5, l. 21–24, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu koosoleku protokoll, 5.10.1948.

⁴¹ RA, VAMA.733.1.5, l. 51, Valga 1. Keskkooli õppenõukogu protokoll, 25.11.1948.

⁴² Arkadi Uibo (1914–1957), Tartu Riikliku Ülikooli dialektilise ja ajaloolise materialismi kateedri õppejõud.

Viies August Hermani kiri Kusta Mannermaale 26. veebruaril 1949

Kulla sõber.

Valgas, 26. II. 49.

Ei ole Sinult uuel aastal uudist kuulda saanud. Nüüd on vist vähe rahulikum elada: on möödunud valimiskampaania.⁴³ Meil Valgas ei ole igav elada. Praegu reorganiseerime oma meetoodilisi ringe uutal alustel. Minul on au olla füüsika ja matemaatika ringi juhataja. Sellesse ringi peavad kuuluma kõik Valga Eesti koolide ja Paju MTK⁴⁴ matemaatikud ja füüsikud. Plaanikohaselt peame igal kuul korraldama kaks koosolekut referaadi ja päevaküsimustega. Samuti oleme ametis oma poliithariduse täiendamise, uurime Stalini teoste 5. ja 6. raamatut, teeme igaks korraks konspektid. Aega ei jää üle: on ilusasti planeeritud.

Kui aega saad, kirjuta oma ja Tartu koolielu uudiseid. Kuidas on korraldatud poliithariduse süvendamine, mida teete meetoodilistes ringides? Kas K. Raud, Sollid, Jaanisto, Tölp, Moss j.n.e on veel oma endisel kohal või on neid juba edutatud ja autasustatud ordenitega?⁴⁵

Sind ja Su peret tervitades
August.

Kusta Mannermaa päevik Tartu koolielust

22. jaanuar 1949

Jaanuarikuus toimuvatel õpetajate päeval on kavas ka loeng kolhoosikorrast, samuti aktuaalsest Mitšurin, Lössenko õpetusest.⁴⁶ Puhtmeetoodilised küsimused jäävad neil koosolekuil ikka tagaplaanile. Tööd aga antakse õpetajatele kaela. Tulid juurde nn. meetoodilised seminarid, millest osavõtt aega nõuab. Siis peab olema agitaator rahvakohtunikkude valimiste⁴⁷ läbiviimisel jne. Õpetajate palk pole ju parem kui harilikel inimestel, kuid nõudmisi esitatakse ka palju. Suurem osa käib Marksismi-leninismi Õhtuülikoolis. Praegu tehakse kõvasti eksameid; huvitav, et isegi ajalooõpetajad peavad veel ajaloos, tõsi küll Nõukogude ajaloo eksami tegema. Ja sagedasti on eksameil hallipäised mehed ja naised, vanad üle 60 a. Mis seal teha! Õpi ja õpi, targaks aga ei saa.

Kord, vist juba 1945.a. oli Võru Keskkoolis mingi katastroof õpilastega. Mitukümme õpilast vahistati ja mõisteti laagrisse; neid süüdistati mingis salaühingus osavõtmises. Mõni siiski pääses, sai kõrvale putkata. Sel aastal tuli üks neist Tartu meie kooli.⁴⁸ Kuid vist novembris puudus poiss mitu ja mitu päeva. Korteris ei teatud, arvati, et ta koolis on. Kuid poissi pinniti poliitilises politseis. Käis küll veel mõned nädalad koolis, kuid detsembri lõpul kadus jälle ära ja ei tea praegu, kus ta on. Vahistati ka ühe kooli õppeala juhataja, noor mees; milles ta süüdi on, ei tea. Meie 6. kooli õppeala juh.⁴⁹ vabastati ametist seepärast, et saksa okupatsiooni ajal oli ilmunud mingi artikkel „Postimehes“? Nii et mitme ja mitme aasta järele otsitakse Sinu patud üles ja nuheldakse.

⁴³ 6. veebruaril 1949. aastal toimusid Eestis rahvakohtunike ja rahvakaasistujate valimised.

⁴⁴ MTK = Mittetäielik Keskkool (7 klassi).

⁴⁵ Edutamise ja ordenitega autasustamise puhul pidas August Herman silmas nimetatud õpetajate vallandamist või ümberpaigutamist.

⁴⁶ Vt lähemalt lõssenkismist Eestis: A. Raudsepp. Lõssenkism ja Tartu Ülikooli bioloogiateaduskond stalinismi ajal. – Ajalooline Ajakiri 2009, nr 1/2, lk 179–196.

⁴⁷ 6. veebruaril 1949.

⁴⁸ Tartu 6. Keskkool.

⁴⁹ Kustas Põldmaa (1897–1977).

Kuues August Hermani kiri Kusta Mannermaale 8. oktoobril 1949

K.S.!

Valgas, 8. X. 49

On laupäev ja nädalalõpp. Saadan Sulle pildikese „kolhoosi“ elust minevikus.⁵⁰ Meie oleme ajakohased inimesed ja lähme homme oma perega kui šefid oma kolhoosi „Laatre“ abistama kartulite võtmisel. Kolme nädala eest olin neil abiks „tõupanekul“ s.o. kaerte koristamisel. Meie kooli õpilased (igast klassist mõned) ühes õpetajatega olid möödunud nädalal kaks päeva oma kolhoosi abistamas. Samal ajal viibis Valgas üks riigikontrolli esindaja, kes leidis, et kolhoose võib abistada ainult vabal ajal. Muide on kooli elu harilik igapäevane.

Meil on küll asutatud meetodilised ringid, kes on juba ühe juhatuse koosoleku ära pidanud, ja nüüd peavad hakkama intensiivselt tegutsema, aga ei ole siiski senini saanud „hinge sisse puhuda“.

Ka ei ole meie veel asunud leninismi küsimusi õppima. Koolis on meil mõned uued õpetajad, isegi haridusosakonna juhataja⁵¹ õpetab ajalugu VIII klassides, endine direktor Rikken⁵² matemaatikat XI klassides, veel on meil uus pioneeride juht ja mõned õpetajad III-VII kl. Muu seas, ei ole linna elus erilist midagi juhtunud, elame ilma teatrita ja võime külastada ainult kino. Ka ei saanud ma sel suvel külastada oma sünnikohta, mis on läinud kolhoosi alla, ja seal elavad uued inimesed.

Meil olid Valgas kursused keskkooli lõpetajaile, kes soovisid hakata õpetajateks. Lektoriteks olid Tartu metoodikud Priidu Puusepp⁵³ eesti keele alal, endine koolinõunik A. Kurvits pedagoogika ja Kallak (Kuulberg)⁵⁴ aritmeetika metoodika lektorina. Kurvits olevat vene keele õpetajaks Tartu Õpetajate Instituudis.

Kui aega saad, kirjuta Tartu uudiseid, eriti koolidest ja J. P. Pavlovi päevadest.⁵⁵

Sind tervitades⁵⁶

August.

Kusta Mannermaa päevik Tartu koolielust

28. november 1949

Ka seekord ei möödunud aastapäev ilma sekeldusteta. Nimelt olid teadmatud inimesed Raadi pargi punaarmeeelaste kalmistul oleva mälestussamba puruks lasknud. Tegijate kohta liigub igasuguseid kuulujutte, üks variant on, et kahtlustatavat isegi lennuväelasi.

Sellega on vist ka ühenduses, et ühel päeval lasti kõigis Tartu keskkoolides kõigil õpilastel kirjutada mõni lause, kuid teatava kirjaga. Lehekese korjati ära. Vist tahetakse nende järgi teada saada sambapurustajaid, sest sinna olevat maha jäetud olnud mitmesuguseid karikatuure ja pilkekirjutisi.

⁵⁰ Eesti Vabariigi aegsele kirjapaberile kirjutatud kirja päises on pilt teel olevatest heinakooratega naistest, selle taustal kirik.

⁵¹ Tšeresneva.

⁵² Aleksander Rikken (1880–1951), Tõrva Gümnaasiumi direktor aastatel 1941–1946.

⁵³ Priidu Puusepp (1887–1972), Tartu Riikliku Ülikooli vene keele õppejõud aastatel 1946–1953.

⁵⁴ Johannes Kallak (1935. aastani Kuulberg, 1892–1965), aastatel 1946–1948 Tartu 6. Keskkooli õpetaja, seejärel aastatel 1948–1957 Tartu Õpetajate Instituudi harjutuskooli õpetaja.

⁵⁵ Vene füsioloog Ivan Pavlovi 100. sünniaastapäev oli 26. septembril 1949. aastal ja seda tuli haridusasutustes jm tähistada.

⁵⁶ Eelmistes kirjades tervitas August Herman Kusta Mannermaa peret, nüüd enam mitte. Mannermaa õde Linda Veemees küüditati 25. märtsil 1949. aastal koos abikaasa ja tütreaga Siberisse.

Valgas, 8. I. 49.

K. S.!

On laupäev ja nädalalõpp. Saadan sulle pildikesi kolhoori elust minevikus. Meie olime ajakohased inimesed ja lähe me homme oma perega kui selid oma kolhoori „Laatri abistama” rahulole võtmisel. Kolme nädala eest olin neil abiks, töüpanenekul so kaarte koristamisel. Meie kooli õpilased (igast klavist mõned) ühes õpetajaga olid moodunud nädalal kaks päeva oma kolhoori abistamas. Samal ajal viibis Valgas üks riigikontrolli esindaja, kes leidis, et kolhoore võiks abistada ainult vabal ajal. Muude on kooli elu harilik igapäevane.

Meie on küll asutatud metoodilised ringid, kes on juba ühe juhatus koostöökü ära pidanud, ja nüüd peavad hakkama intensiivselt tegutsema, aga ei ole siiski senini suanud „hinge sõrm puhuda”.

Ra ei ole meie veel arvanud Leninismi küsimusi õppima.

Koolis on meil mõned uued õpetajad, ühegi haridus- orakonna juhataja õpetab ajalugu III klavstites, endine direktor Riiden makmaahikat II klavstites, veel on meil uus pioneeride juht ja mõned õpetajad III-III kl.

Müü seas, ei ole linna elus erilist midagi juhtunud, elame ilma teatrita ja võime külastada ainult kino. Ra ei saanud ma sel suvel külastada oma sünnikohta, mis on läinud kolhoori alla, ja seal elavad uued inimesed.

August Hermani kiri Kusta Mannermaale 8. oktoobril 1949. Autori erakogu

*

Kommentaariks: Punamonument õhiti Raadil 5. novembril 1949. Aasta hiljem, 1950. aasta novembris saadi teada, et selle korraldasid Tartu VI Keskkoolis 1946. aastal asutatud salajase vastupanuorganisatsiooni Sini-Must-Valge liikmed, sama kooli õpilased Heiki Vaibla ja Tõnis Jõgiaas, Miia Saviauk ning Tartu Ülikooli tudengid Rita Vint ja Ellen Randver.⁵⁷

Artikli valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi projekt „Kultuurilugu ja arhiiv: allikad, probleemid, vaatenurgad“ (EKM 8-2/22/1).

⁵⁷ Koolinoored tähistasid oktoobripühi sambaõhkimisega. – Postimees, 5.11.2004.